

PUNTS DE FUGA, PUNTS IMPROPIS

Dra. Montserrat Crespín Perales
(Facultat de Filosofia, Universitat de Barcelona)

Página | 1

En el seu dia, vàrem imaginar aquesta activitat partint de la metàfora, espacial i musical, del «punt de fuga». M'agradaria començar aquesta intervenció estirant aquesta metàfora o, millor dit, aquesta manera de representar-nos la mort humana.

Un punt de fuga es defineix com cadascun dels punts on convergeixen totes les rectes —tots els camins— quan s'allunyen de l'observador que ocupa la perspectiva central. De tot punt de fuga se'n diu també que és un «punt impropí» que, segons la geometria projectiva, aquella que estudia la representació de l'espai tridimensional sobre un pla, seria el punt de l'infinit comú d'un conjunt de rectes paral·leles. Cada recta té el seu únic punt impropí. Però, totes les rectes, totes les vides, convergeixen i, a la vegada, cadascuna té el seu únic i intransferible «punt impropí» o infinit. Si ens hi fixem, la imatge ens ajuda a pensar en aquesta cessació humana que és, alhora, pròpia, única, i impròpia, mancada d'encaix i aliena respecte de la seva arrel, la vida. Impròpia és aquesta cessació i estranya, però, alhora, indefectible. És aquesta característica la que connecta espai i so, perquè, una «fuga» també remet a una composició musical i ajuda a pensar en el ressò de la confrontació amb la pròpia finitud i en la dels altres arrelats, com nosaltres, en un espai sociopolític, econòmic i cultural que ens embolcalla. En aquest diàleg polifònic que orquestro en companyia de l'estimada Núria Sara Miras Boronat, jo voldria fixar-me en aquest punt de fuga, punt impropí que és el suïcidi.

El suïcidi demanda, per començar, un reconeixement de la seva multicausalitat que indica que es conjuguen diferents factors. Com expressa l'OMS, és molt reconeguda la interacció de factors biològics, psicològics, socials, ambientals i culturals que determinen els comportaments suïcides.¹ És aquesta interacció la que, al meu judici, s'oblida en molts discursos que exclusivament s'adrecen a un dels aspectes —el psicològic— sense preguntar-se que, potser, l'assumpte de salut mental ja és un símptoma i que ens falta revelar-ne les

anomalies socials i econòmiques que converteixen al suïcidi en un problema de salut pública al que cal donar prioritat dins les agendes dels governs.

La molt gastada frase d'Albert Camus (1913-1960) a l'inici del seu *El mite de Sísif* (1942), «No hi ha més que un problema filosòfic verdaderament seriós: el suïcidi.», és, sovint, abstreta i convertida en lloc comú, sense incloure la frase que va seguidament al darrere i diu «Jutjar si la vida val o no val la pena d'ésser viscuda és respondre a la pregunta fonamental de la filosofia». Aquesta segona proposició ens situa filosòficament en la seva disjuntiva, i en la marca de l'existencialisme que, al final, ho tanca tot en un silenci claustral i un aïllament de la consciència individual. El maniqueisme que ubica en l'esquema de sentit de la tria de dos pressuposats principis contraris —valdre o no la pena— desvia l'atenció d'aquest, i en això li donem la raó a Camus, problema filosòficament seriós, però no únic.

Hom troba que sovint és més fructífera la reflexió nua de disjuntives que sobre aquests temes es troba fora de l'especulació que aquella que queda incardinada dins els seus assajos emmurallats. I així, per exemple, des de la medicina, trobem reflexions ponderades i, sobretot, menys efectistes. En el tractament i estudi del suïcidi i, especialment, en la tasca dels professionals de la medicina que tenen cura de pacients amb conductes autolítiques, és essencial la consideració multicausal des de la qual parteixen. Aquesta no es redueix a intentar trobar-ho tot en la ciutadella interior, sinó que mira cap a la incidència que té el context socioeconòmic en el qual es desenvolupa la persona. En el caràcter situat de tota persona i, per tant, en el lloc —l'espai del qual parlàvem abans— des del qual es perfila aquest punt de fuga.

L'ethos, el conjunt d'aspectes morals que ens caracteritzen individualment i col·lectivament, es constitueix en un marc més abastador on la classe social, econòmica i, clar, el sexe, tenen molt a dir. Dit altrament: cada època i cada context ens informa d'una perspectiva filosòfica predominant.

Si mirem cap a la història de la filosofia europea, i com a ningú sorprendrà, trobem a Plató (427-347 aC) que en parla del suïcidi en diversos diàlegs, com el *Fedó* o *Les Lleis*. Al *Fedó* (61d-ss), per exemple, escriu:

Cebes: —Què vol dir això, Sòcrates, que no és lícit fer-se violència contra un mateix, però que el filòsof ha de voler seguir qui està per morir? [...]

Sòcrates: —És cosa —digué Sòcrates— que podria semblar il·lògica. Però no; segurament té la seva raó. Allò que diuen sobre aquestes coses en els misteris, val a dir, que els homes ens trobem en una mena de presó i que no ens és lícit d'alliberar-nos i fugir-ne, em sembla a mi que és una cosa important i no gens fàcil d'esbrinar. Tanmateix, em sembla, almenys a mi, Cebes, que és cosa ben raonada dir que els déus tenen cura de nosaltres i que nosaltres, els humans, som una de les possessions dels déus. No et sembla així?²

L'exhortació de Sòcrates ens explica que la vida del filòsof consisteix en l'ascesi (*askesis*, exercitació, entrenament) respecte de morir en el sentit en el qual la mort és la separació de l'ànima del cos. I per això el filòsof està, al llarg de la seva vida, desprenent-se el màxim possible de la seva subjecció a la corporeïtat. Aquest deslligar-se dels plaers del cos i els enganys dels sentits permetrà que la seva ànima arribi purificada al món de les idees. En conseqüència, el dany contra un mateix no seria més que un camí inautèntic de desamarrar l'ànima de la corporeïtat. Aquest posicionament filosòfic connecta, encara que a primera vista no ho pensaríem, amb el budisme. El budisme és contrari al suïcidi i ho és per raons que rimen amb la reflexió platònica. Si recordem que un dels principis bàsics dins la filosofia budista rau a emfatitzar la dissolució del jo, i, per tant, poder arribar al «no-jo» (*anâtman*) com desinterès o oblit de si, el suïcidi és llegit com un acte mogut per motivacions egoistes (desig, odi, insatisfacció) i, per tant, el suïcida seguirà encadenat al renaixement negatiu. També respon a una exhortació ascètica on hi ha una visió negativa de l'aferrament a la presó de la corporeïtat.³

Per la seva part, Aristòtil (384-322 aC) discuteix també aquesta qüestió a la seva *Ètica a Nicòmac* (L. III, 1116a) al fil de l'examen que fa d'una de les virtuts: la valentia. Ens diu:

Com hem dit, doncs, la valentia és un terme mitjà en relació amb les coses que inspiren confiança o temor, i en les situacions establertes, i tria i suporta el perill perquè és honrós fer-ho així, i vergonyós no fer-ho. Però morir per evitar la pobresa, l'amor o alguna cosa dolorosa, no és propi del valent, sinó, més aviat, del covard; perquè és blanesca evitar el que és penós, i no pateix la mort per ser noble, sinó per evitar un mal.⁴

Les postures de Plató o Aristòtil contrasten amb les posteriors de l'estoic Epictet (50-entre 120-130 dC) on l'aspiració virtuosa és la de poder arribar a la impertorbabilitat. A les *Dissertacions per Arrià* (L.I, XXIV) es recull aquest comentari:

Però el que és més important: recorda que la porta està oberta. No siguis més covard que els nens, sinó que igual que ells quan alguna cosa no els agrada diuen, «Jo ja no jugo», tu també, quan et sembli que les coses estan d'aquella manera, digues «ja no jugo» i marxa; però si et quedes, no et queixis.⁵

La imatge de la «porta oberta» i aquesta coneixença que tenim tots de poder «sortir» de la vida, que també imagina com una habitació plena de fum de la qual podem marxar si aquest ens molesta,⁶ li serveix per apuntalar el fet d'aprendre a viure de conformitat amb la naturalesa i, per tant, ressona amb un conformisme, una acceptació passiva i no pas una caminada cap a modificar aquella habitació i dissipar aquell fum que la té plena.

Amb la modernitat, on la perspectiva liberal marca l'eix ideològic predominant, es posa el focus en la llibertat individual i, per tant, en una perspectiva on l'individu decideix sobre la seva vida i la seva mort. Hi ha un patró significatiu d'aquesta mirada moderna i laica del suïcidi com a acte autònom on no pot interferir l'Estat. Al nostre context, l'Estat intervé legislativament només pel que fa a la inducció al suïcidi —és a dir, es castiga aquest emmenar a algú a l'acte, no pas l'acte que l'individu autònomament decideix i efectua—; però no a tot arreu és o ha estat igual. A Irlanda, per exemple, es va despenalitzar en dates molt recents, l'any 1993, trencant amb això no només amb la persecució penal de les persones que intentaren llevar-se la vida, sinó, sobretot, trencant amb un tabú i reconeixent-lo com un problema de salut pública.⁷

Des de la filosofia, en llegir certes reflexions queda una sensació estranya d'escrutini i de judici moral unilateral o, bé, com ja dèiem abans, de tancament de les interrogacions dins el requadre disjuntiu sobre el sentit —raó de ser— o absurditat de la vida. Crec que, en grau més baix, ens hi fixem en els altres factors que interactuen i on la variable del gènere és essencial per a homes i per a dones: desigualtats socioeconòmiques, patrons de conducta i gènere —masculinitat o feminitat— projectats com el deure d'encaix (fer o actuar com a dona o com a home), les solituds, la violència de gènere fora o dins de l'àmbit familiar, els abusos sexuals, l'assetjament laboral o moral, els conflictes bèl·lics o les crisis migratòries.

Sostinc que la confrontació amb la pròpia finitud i amb la decisió de cessació on hi ha un indomable dolor del jo també s'explica relacionalment, en

el teixit de vulnerabilitat, i dins unes societats capitalistes avançades, com la nostra, on l'ètica de la productivitat preval. De manera gradual, quasi inadvertida, hem donat espai a un contracte social on el que despunten són els principis de competitivitat entre els individus, obrint els carrers per a la producció de noves relacions socials, formes de vida i situacions vivencials dels subjectes en les quals el rerefons de regles morals és el de la competitivitat, la rivalitat, i l'eficiència que van expulsant els altres valors possibles: solidaritat, confraternització, igualtat.

Penso que una manera idònia d'entrar a pensar, i, posteriorment, debatre al voltant d'aquestes variables que sovint queden ocultes en el tabú, la patologització i l'estigma, és fer-ho des d'una anàlisi del cicle vital de les persones d'acord amb edat i sexe. En societats projectives de certes frustracions i d'un malestar sord —i fixem-nos en la paraula mal-estar que es defineix com incomoditat indefinible i que denota la temporalitat—, el nostre jovent pot trobar-se encaixonat en un món on les expectatives d'aquesta productivitat exitosa els paralitza. Respecte dels homes, està força estudiada la seva particular sensibilització als canvis econòmics i al, encara avui dia, horitzó de l'autopercepció personal sostinguda sobre el seu jo professional. Pensem en la intensa, i carregosa, identificació del seu jo amb el seu jo professional que, quan aquest últim s'esvaeix, per exemple, a conseqüència de crisis econòmiques, comporta una espiral de vulnerabilitat, silenci i desesperació. Els cicles vitals de les dones estan igualment modulats d'acord amb unes etapes en les quals és fàcil que el malestar es tradueixi en aquest punt de fuga que busca apaivagar el dolor íntim. Aquesta assignació, marcació, de fet, dels rols de gènere que se superposen a les dones des de la infantesa, són especialment agudes, per exemple, en relació amb la maternitat encara prescrita com destí de completació. Així mateix, la recent pandèmia va fer emergir moltes situacions de desigualtat i, particularment, signes inquietants que, potser, en aquesta anomenada «normalitat» quedaven ocults. L'increment de la taxa de suïcidis i la correlació entre l'impacte de la pandèmia i l'increment de la violència de gènere va constatar-se i, novament, els governs van parlar de reforçar accions per a la prevenció del suïcidi com una de les tasques urgents. Com recullen les dades estadístiques, l'any 2020 va suposar que, per primera vegada a l'Estat espanyol,

les morts per suïcidi en dones superés el miler (1011) comportant un augment del 12.3% respecte de l'any previ.⁸ Les dades de l'any 2021 es mantingueren més o menys iguals, sent el suïcidi la tercera causa de mort externa entre les dones (1021). Les dades absolutes indiquen un degoteig en l'increment de les morts per aquesta causa des de l'any 2017 i fins al 2021. En conclusió, la relació entre homes, dones i joves i suïcidi no és, en cap cas, unidimensional, o centrada, com trobo que darrerament es fa, només en factors psicològics o com a destí en patir un trastorn mental. Cal parar atenció a les implicacions diferencials de la socialització d'homes i dones per entendre les conductes autolítiques i el suïcidi des d'aquesta perspectiva de gènere on els factors de risc ens diuen molt d'aquestes asimetries i, com s'ha dit abans, llegir aquest llevar-se la vida com un símptoma d'una malaltia prèvia i, sovint, sistèmica socioeconòmicament.

El títol del llibre recentment publicat de Francisco Villar Cabeza, *Morir antes del suicidio* (Herder, 2022), ho sintetitza extremadament bé: les persones que fan aquest pas cap al punt de fuga doblement impropï hi han «mort» abans de la mort física. El seu patiment, aquest que és indomable, està arrelat en un espai comú, polític en sentit estricte, i, per tant, d'aquesta «mort» prèvia abans de la cessació de la vida individual en som corresponsables. Aquesta darrera idea té moltes bifurcacions i suposa molts reptes. De quina manera imaginem i afrontem les relacions humanes trencant amb convencions que, inadvertidament o implícitament, sostenen estructures que, entre altres coses, continuen amagant l'asimetria entre homes i dones o les violències; com tenim en consideració les diferents etapes de la vida i la nostra socialització que sol partir de dimensions desiguals, com ara, d'accés a recursos (econòmics, d'educació, etc.) que permeten el desenvolupament de les persones. També, com assumim l'imperatiu ètic de cuidar-nos, de fer-nos càrrec dels altres, amb un sentit de responsabilitat com reciprocitat, tot admetent que cadascú és, a les diferents etapes de la seva vida, un ésser interdependent. Per últim, entendre que som corresponsables dels ecos que els nostres actes o omissions d'avui tindran respecte a les eventualitats futures, de demà.

En resum, cal estar atents a alguns signes inquietants i a discursos que tendeixen a redefinir les desigualtats estructurals com problemes exclusivament

personals o privativament subjectius. La filosofia que sospita ha de servir, també, per malfiar-se dels discursos que atribueixen i responsabilitzen als individus de les seves vivències desfavorables o injustes. Per tant, interrogant quin és el nostre ethos, posem barreres a l'estratègia que naturalitza i responsabilitza a un suposat individu estranyat de si de la seva disconformitat —estructural— i interroguem-nos sobre quins desequilibris sistèmics i institucionals ens fan desaparèixer abans de cessar. En cas contrari, reduint-lo tot a una disjuntiva purament d'esferes i illes conscients on s'acusa, o es simptomatitza, només a un individu despulat d'història, s'afavoreix una acusació d'incorrecció situacional de cadascú, de manca d'integració, que deixa sense tocar la pregunta, no pas del perquè Sísif puja la muntanya, sinó aquella que pregunta sobre quina és la matèria que ha format la roca que, qui ha mort abans de morir, puja cap al cim estratificat de vulnerabilitats.

¹ OMS, *Prevención del suicidio: un imperativo global*; Washington D.C.: WHO, 2014, p. 48.

² PLATÓN, *Fedón. Fedro*; GIL FERNÁNDEZ, Luis (Introd., Trad.), Madrid: Alianza Editorial, pp. 40-41. Traducció al català provinent del text adaptat disponible a <http://www.xtec.cat/~mcodina3/Filosofia2/Fedo.pdf>, pp. 5-6.

³ Vegis sobre «la meditació sobre allò que repugna», LOPEZ, Donald S., *El Buddhismo. Introducción a su historia y sus enseñanzas*; Barcelona: Kairós, 2009, p. 315.

⁴ ARISTÓTELES, *Ética Nicomáquea. Ética Eudemia*; LLEDÓ ÍÑIGO, Emilio (Introd.), PALLÍ BONET, Julio (Trad.), Madrid: Editorial Gredos, 1998, p. 198.

⁵ EPICTETO, *Disertaciones por Arriano*; ORTIZ GARCÍA, Paloma (Trad.), Madrid: Gredos, 2010, p. 129.

⁶ Ibid., n. 90, p. 129.

⁷ OMS (2021). *Vivir la vida. Guía de aplicación para la prevención del suicidio en los países*. Washington: OMS, p. 14.

⁸ Dades de la Fundació espanyola per a la prevenció del suïcidi. <https://www.fsme.es/observatorio-del-suicidio-2020/>